

ÜÇ YÜZYIL ÖNCE MEMLEKETİMİZİ GEZEN İNGİLİZLERDEN PETER MUNDY

ORHAN BURİAN

XVII. yüzyıl başında Türkiye'ye gelmiş ve gördüklerini etraflıca tesbit etmiş İngiliz seyyahlarından biri Peter Mundy'dir. Mundy, bizim Evliya Çelebi gibi, devrinin meşhur seyyahlarından. Gördüğü yerleri, koca bir cilt teşkil eden yazma eserinde uzun uzun anlatır. Bu eseri, zaman zaman yeniden gözden geçirip ilâveler yaparak, kırk küsur senede tamamladı. Gariptir ki eser bu yüzyılın başına kadar yazma tek bir nüsha halinde kaldı. Ancak 1907 yılında, bu türlü eski tarih ve coğrafya eserlerini tanıtmayı kendine iş edinen Hakluyt Society tarafından neşrine başlandı. Eserin tamamı çok uzundur. Peter Mundy'nin İngiltere, Avrupa ve Asya'daki seyahatlerini anlatmaktadır. Türkiye ile alâkalı kısımları da içine alan birinci cildin metnini notlar, önsöz vesaireyle hazırlayan Sir Richard Temple bu cilde, Mundy'nin 1608 ile 1628 arasına raslayan Avrupa seyahatlerinin hikâyesini almıştır¹. Eserin *tam* metni tek bir yazma nüshadır ve Oxford'da Bodleian kütüphanesinde Rawlinson MS.A. 315 diye kayıtlıdır. Kısmen seyyahın kendisi, kısmen de kâtibi tarafından yazılmıştır. Başlangıç kısmına kaynak olabilecek kısa bir yazma nüsha daha vardır ki o da Mundy kaleminden çıkmadığı, British Museum'da Harleian MS. 2286 diye kayıtlıdır. Mundy'nin önce bu nüshayı yazıp Oxford nüshasını bundan kopye ettiği anlaşılıyor.

Seyyahın hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İngiltere'nin cenup-batı ucundaki Cornwall eyâletinin Penryn şehrinde balık ticareti yapan bir ailenin oğluydu. İlk yolculuğu 1608 yılında babasıyla Fransa'ya, Rouen şehridir. Ailesi hakkında hemen hiçbir şey bilinmiyor. 1611'de bir gemiye miço olarak alındığına göre 1590'larda doğmuş olacaktır. Babasıyla Rouen'da bir ay geçirdikten sonra, Fran-

¹ *The Travels of Peter Mundy In Europe and Asia, 1608-1667*. Volume I. *Travels in Europe, 1608-1628*. Edited by Sir Richard Carnac Temple. Hakluyt Society, N. S. XVII. Cambridge, 1907. Geri kalan kısmı aynı bilgin 1607—1924 yılları arasında üç cilt olarak çıkarmıştır.

sızca öğrenmek üzere bir yıl da Bayonne'da kaldı. Ondan sonraki yıllarda birkaç defa İspanya'ya gitti. 1617 tarihinde James Wyche adlı bir tacirin hizmetine girerek İstanbul'a gitti. Osmanlı imparatorluğunun başşehrine varışı "üç ayda üç padişah"² dediği çok karışık bir zamana raslamıştı. Ne yazık ki gördükleri hakkında pek az tafsilât veriyor. Bunun başlıca sebebi, herhalde, seyahatnamesini ancak 1634 yılında yazmaya başlamış olmasıdır. Yazdıklarının doğru olmasına titizlikle dikkat ettiği için sade hatırlıyabildiklerini yazmış olsa gerektir. O vakte kadar Türkler ve İstanbul hakkında epeyce eser çıkmıştı; kaynak göstererek onlardan bazı parçalar aldığı yahut hülâsa ettiği de vardır. 1650 ve 1654 yıllarında eserini tekrar gözden geçirirken hatırladığı şeyler çıktıkça bunları metne *derkenar* olarak ilâve etti. Kâtipliğini ettiği James Wyche 1618'de çiçekten ölünce Mundy İstanbul'daki Türkiye Kumpanyası tacirlerinden Lawrence Greene'in hizmetine girdi. İki yıl bu hizmette kaldıktan sonra, İngiliz elçisi Sir Paul Pindar sıhhati için İngiltere'ye dönerken onun kafilesine katıldı. Mundy, ilk Rouen yolculuğundan İstanbul'u terkedişine kadar başından geçenleri eserinde Birinci "Relation-Hikâye" başlığıyla anlatır. Dönüş yolu boyunca bir hatıra defteri tuttuğu anlaşılıyor. 6 Mayıs'tan 15 Eylül 1620 tarihine kadar süren bu İstanbul-Londra yolcuğu da İkinci Hikâyeye mevzu teşkil eder.

Üçüncü Hikâyeye, 1628 yılında Doğu Hindistan Kumpanyasının hizmetine girinceye kadar dolaştığı yerler hakkındadır. İngiltere dışında gittiği memleketler Fransa ve İspanya'dır. Nihayet 1627'de Doğu Hindistan kumpanyasına alınmak için bir dilekçe verdi. Kumpanyanın müzakere zabıtlarında Fransızca, İtalyanca, İspanyolca bilen, usul ve erkânla konuşabilen bir kimse olarak bahsi geçiyor. 1628 Şubatında Kumpanyaya yılda 25 sterling tahsisatla alındı. Yazma eserinin Dördüncü Hikâyeden itibaren on altı kısmı ilk Hindistan seyahatinde başından geçenlere dairdir. Bunlardan Dördüncü Hikâyeye 1628'de Londra'dan Surat'a gidişini, On Üçüncü Hikâyeye Moğol hükümdarı Şah Cihan tarafından kabulünü, On Dokuzuncu Hikâyeye 1634'te Surat'tan İngiltere'ye dönüşünü anlatır. Bu gidiş ve dönüş yolculukları sırasında, boş durmamak için, geçmiş seyahatlerinin ilk defa olarak hikâyesini yazmış, bunları da on dokuz kısma ayırmıştı. İngiltere'ye dönünce bu eserin bir nüshasını daha

² I. Ahmet, I. Mustafa, II. Osman.

çıkardı, İstanbul'dan beri tanıdığı Sir Paul Pindar'a verdi. Kendi nüshasını da, ailesine okumak üzere Penryn'e götürdü. Bir yıl sonra Çin'e gitmek üzere Londra'ya döndü. Babası eseri arkasından göndercekti, nedense göndermedi. Mundy Çin seyahatine onsuz çıktı. Hindistan, Çin, Hint adalarını dolaşarak üç yıl geçirdi. Büyük eserinin önsözünde "Öncekinde olduğu gibi bu yolculukta da bir hatıra defteri tuttumdu" diyor. Dönüşte bu notları öbür yazdıklarına ilâve etmek istedi. Fakat evinde bıraktığı nüsha kaybolmuştu. Bunun üzerine Sir Paul Pindar'daki nüshayı alarak kopye ettirdi; ondan sonra da bütün seyahatlerinin hikâyesini bu ikinci kopyeye ilâveye devam etti. Bugün British Museum'da bulunan yazma, ilk üç hikâyeden ibaret olan Pindar nüshasıdır; Oxford'daki ise, ilk üç hikâyeye için o yazmanın ilâveli bir kopyesi, daha sonraki (IV.-XXXVI.) hikâyeler içinse tek kaynak olan kendi yazmasıdır.

Mundy ikinci Doğu seyahatinden döndükten sonra, 1640 ile 1647 arasında ticaret için Avrupa'da dolaştı. Bu yolculukların hikâyesi de XXXI.-XXXV. kısımlarda anlatılmıştır. 1650'de Penryn'de eserini baştan başa yeniden gözden geçirdi. Son yazdığı Otuz Altıncı Hikâye 1655'te gittiği üçüncü Hindistan yolculuğundan dönüşte yazılmıştır. Eserin sonundaki bir Zeyl, "Memlekete dönüşten beri olup biten bazı şeyler" başlığı altında, 1658 ile 1667 tarihleri arasında geçen bir takım mühim hâdiseleri kaydeder. Eser 1667 Eylülünde Breda Andlaşmasını Penryn şehrine ilân eden bir kiral fermanının metni ile bitmektedir. İçinde altı harita ve altı resim vardır. Resimlerden biri Türklerdeki ölüm cezalarını, biri de İstanbul'daki bayram eğlencelerini tasvir etmektedir. Yazarın hayatı hakkında eserinden çıkarılabilenden fazla bir şey bilinmiyor. O bilgi de, şahsı hakkında tafsilât vermekten kaçındığı için pek kıttır.

*

Birçok seyyahlar gibi Peter Mundy de imparatorluk topraklarına önce İskenderun'da ayak bastı. Bu liman hakkında onun da intibaları kötüdür. "Ardındaki koca tepeler, sabahın dokuzuna kadar gün ışığı almasına engel olduğu için havası çok fena. Her tarafı balçık, kurbağa, sis kaplı büyük bir bataklığın ortasında. Dağların tepesinde daima kar var; aslan, yaban domuzu, çakal, kirpi gibi vahşi hayvanlara da sık raslanıyor" (19) diyor³. Mundy İstanbul'a vardıkdan

³ Sayfa numaraları Sir Richard Temple'in 1907 yılında çıkardığı metne aittir.

az sonra, 22 Kasım 1617'de, Sultan Ahmet öldü; kardeşi Mustafa padişah oldu. Üç ay sonra da "hükûmeti idare etmesi beğenilmediği için" tahtından indirilip yerine Ahmet'in büyük oğlu Osman getirildi. Mundy "Ben ayrıldığımda sağdı" diyor. İngiliz tacirlerinin rahat ve bolluk içinde yaşadıklarını söylüyor. Kendisini kâtip olarak kullanan efendisinin ertesi yıl öldüğünden bahsederken "salgınlar şehre umumiyetle dört, en geç beş yılda bir musallat olur" diyor. İngiliz elçisi Sir Paul Pindar memleketine giderken o da "padişahın müsaadesiyle" kafileye katılarak döndü. Mundy hatıralarını bu yolculuktan aşağı yukarı 15 yıl sonra yazdığı için tafsilât vermemiştir.

Mundy, gerek İstanbul şehri gerekse halkı ve âdetleri için, okurlarını on yedinci yüzyılın ilk yarısında çıkan türlü kitaplara havale etmektedir ⁴. "İstanbul'da her rütbe ve millet kendine mahsus bir kıyaktan ayırt edilir. Bu çeşitli kıyafetler için bende küçük bir kitap var, yalnız bundan bahsediyor. Resimleri Türklerin kendileri tarafından yapılma, 1618 tarihli, büyük bir san'at eseri değilse de bu mevzu üzerine insanı tatmin etmeye yeter" (26-27) diyor. Ne yazık ki bu kitap kaybolmuştur. Kendi gezintilerinden de unutmayıp kaydettiği birkaç hatıra vardır. Bir kere, dediğine göre, Kasımpaşa'dan Yedikule'ye yürümüş. İki sıra olduğu söylenen surların, hendek duvarı da sayılırsa, üç sıra gözüktüğünü not ediyor. Doldurulup sıvanmış bir kemer altından bahsederken de "Diyorlar ki" diyor, "şehir bu kapıdan girilerek Hıristiyanlardan alınmış. Türkler arasında dolaşan bir rivayete göre yine bu kapı yoluyla elden çıkacakmış" (35). Bir başka sefer Atmeydanı'na gidip Sultan Ahmet'in atla camie gidişini seyretmiş. Meydanda birbirine sarılmış üç yilandan müteşekkil tunç bir âbide gördüğünü hatırlıyor. Bir sefer de Avret-pazarı'na kadar yürüyüp tarihî sütunu (Arkadius sütununu) görmüş. "Bir başka sütun daha gördüm. Tahminime göre liman tarafındaydı. Birçok yerlerinden de demir çemberlerle sarılmıştı. Zamanla içindeki damarlara kadar yenip aşınmış, onun için yer yer büyük çatlaklar hasıl olmuş, o çemberler olmasa devrilip insanlara yahut binalara büyük zarar verecek" (34-35). diyor. Sir Paul Pindar'ın veda ve Sir John Eyres'in takdimi için yapılan merasim münasebetiyle sa-

⁴ Tabii bütün seyyahlar İstanbul'dan "Constantinople" diye bahsederler. Bazısı, Türklerce şehre "İstanbul" dendiğini kaydeder. Mundy de "başkaca Stamboll denen Constantinople"dan bahsetmektedir (27).

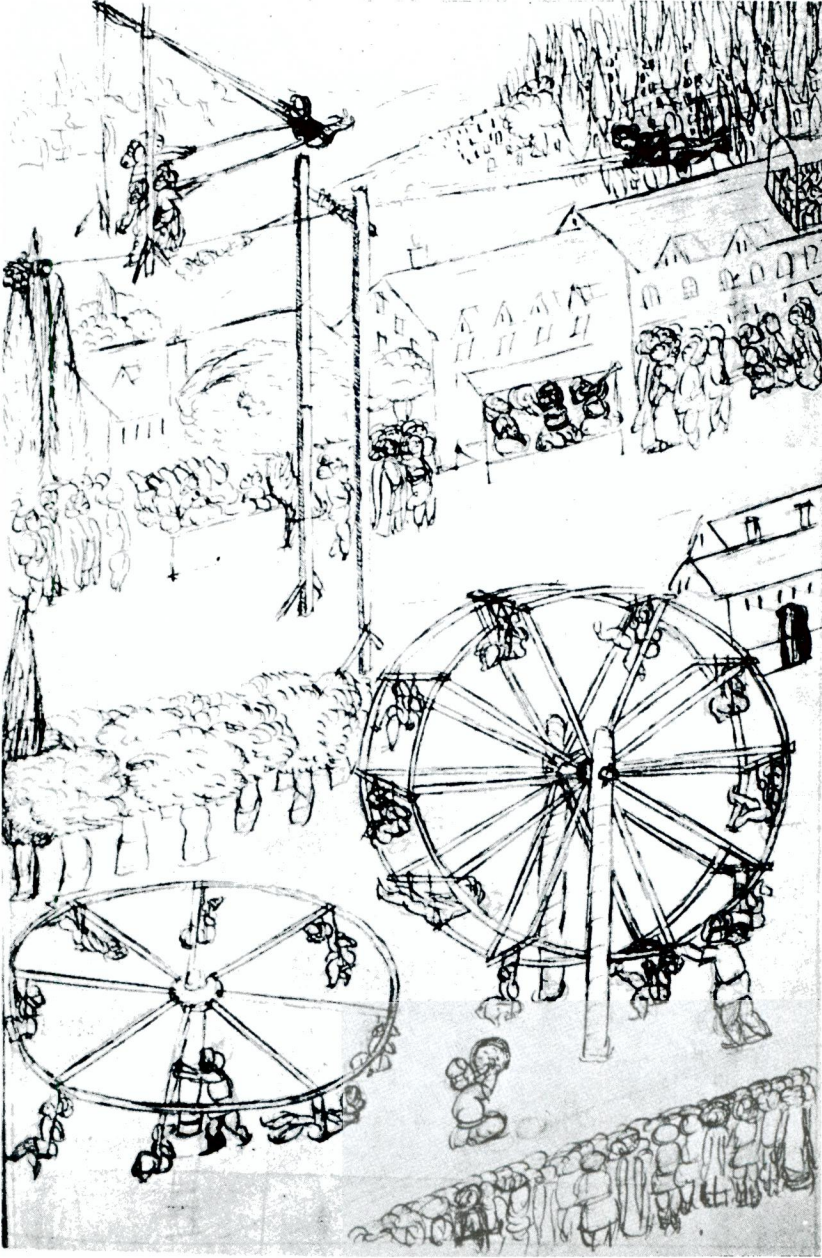
raya da gitmiş. “Yeni elçinin getirdiği hediye herkes görsün diye çayıra serildi. Sonra yerde Türk usulü bir ziyafet yahut yemek verildi. Biz yemeği bitirir bitirmez Türk hizmetkârlarımız artıkların üstüne üşüştüler, belki de bir tabak pilâv için birbirini çığnediler” (37) diye kaydediyor. Hamamlara, bedestenlere, kiliselere gitmiş. Bizans Kayser’inin eski sarayında, birçok hayvanlar arasında büyük bir arslan görmüş. İyice ehlileşmiş bir arslan olacak ki küçük bir köpekle oynuyormuş. Limanı, bilhassa rüzgârlardan mahfuz ve derin diye öğüyor. Gümrük rıhtımı için “öyle yapılmış ki” diyor, “gemilerin yanaştığı dış kısmı öbür ucundan daha yüksek. Bunun için boşaltılan kumaş denklere, fıçı dolusu kalay, baharat ve daha başka mallar az bir emekle bahsi geçen gümrük dairesine götürülebiliyor. Giren mal çıkan maldan daha çok, yoksa bu tertibin faydası az olurdu” (38). Tophane’de de pek çok top görmüş; bir tanesi üç ağızlıymış, birinin ağzı onun karışıyla 12 karışmış. İstanbul’da şahit olduğu üç felâketi de sayıyor: biri hafif bir zelzele; biri rivayete göre dört bin binayı kül eden korkunç bir yangın, biri de şiddetli bir veba salgınıymış. En azgın olduğu sıralar günde binden fazla insan ölüyormuş. “Bu türlü şerlerden de başkalarından da Tanrım bizi koru” diyerek hikâyesini sona erdiriyor.

Mundy 6 Mayıs 1620’de 25 kişilik bir kafile ve 25 kişilik bir maiyetle İngiltere’ye dönen eski elçi Sir Paul Pindar refakatinde İstanbul’dan yola çıktı. Kendilerini uğurlayanları saydıktan sonra “bütün Galata tacirleri” sözünü ettiğine bakılırsa o sırada İstanbul’da 12 İngiliz tüccar bulunuyordu. İlk akşam, onun Ponto Piccolo adını verdiği, Küçükçekmece’de konakladılar. “Geceyi taştan güzel bir handa geçirdik” (46) diyor. Avrupa’dan gelen elçiler burada durarak şehre girmek için padişahın iznini beklerlermiş. Yolcuların bundan sonraki konak yerleri Büyükçekmece, Silivri, Çorlu, Lüleburgaz, Havza, Edirne oldu. Edirne’deyken “şehrin öbür ucunda, padişahın sarayının hemen önündeki çayıra çadır kurduk” diyor; “fakat gök gürültüleri ve yıldırımlarla öyle şiddetli bir yağmur geldi ki daha iyi bir barınak aramaya mecbur olduk. Bize padişahın maiyetini ve atlarını barındıran büyük bir bina tahsis ettiler” (49). Ondandır sonra vardıkları Paşaköprü’de köprü münasebetiyle şunları yazıyor: “Macaristan ile harbe tutuşan Sultan Süleyman bu yolla ilerlerken köprüyü görür, kim yaptırdı bunu diye sorar. Adı geçen M. P. (Mustafa Paşa) ilerleyerek kendisinin yaptırdığını söyler.

Bunun üzerine padişah onu kendisine vermesini ister. Paşa, bir kere kendi adına hayrat diye yapıldığı için kimseye verilemeyeceğini bildirir. Bu cevaba içerleyen padişah köprüden geçmez, bu köprüünün biraz yukarısında nehrin sığ bir tarafını bulup, maiyeti ile oradan geçer. Bu geçiş sırasında kendi has hizmetkârlarından iki kişi ve daha başkaları boğulur. O günden bugüne âdet olmuş: bir vezir veya paşa bu yoldan sefere gidecek olursa köprüden geçmiyor, padişahın geçmiş olduğu yerden geçiyor, ordunun geri kalan kısmı köprüden geçiyor” (52).

Yolda rasladıkları büyük taş hanlar civarın en güzel binaları olarak göze çarpıyordu. Bunların hepsinin çatısının, camiler hamamlar ve bedestenler gibi, kurşunla kaplı oluşunu ehemmiyetle kaydediyor. Bundan sonra konakladıkları Kayalık uğradıkları ilk “fakir hıristiyan şehri” idi. İlk domuz sürülerine de burada rasladılar. “Şimdiye kadar yanından yahut içinden geçtiğimiz şehirler (bu müstesna) oldukça güzel şehirlerdi. Camileri, hanları, hamamları iyi yapılmıştı. Türkler bu türlü binalara pek meraklı; bedestenlere de. Fakat bu sonuncular yalnız büyük şehirlerde var” (54) diyor. Filibe’de veba olduğu için şehir dışında çadır kurmuşlardı. Konak yerlerinin yakınında ilk defa olarak feci bir manzarayla karşılaştılar. Civar dağlarda eşkiyalık edip adam öldüren iki haydut altı gün önce yakalanıp diri diri kazıklanmış, sonra da köpeklere atılmıştı. Yolcular ölümlerin ancak kemiklerini gördüler. Bu münasebetle Mundy türlü ölüm cezalarını anlatıyor; bunları canlandıran iyi bir taslak da çiziyor. Bunun ardından da, biraz iç açsın diye, İstanbul’un bayram yerlerindeki salıncakları dönme-dolaplar ve atlı-karıncaları tasvire geçiyor.

Filiben sonra yolculuk güçleşti. Şimdiye kadar açık arazide ilerlemişlerdi. Bundan sonra hep ıssız ormanlar ve meşe fundalıkları arasından geçmeleri lâzım geliyordu. Buralarda haydut çoktu. Tedbir yollu seyyahların elde silâh yaya yürüdükleri oldu; ama yolculukları arızasız geçti. Tehlikeli boğazlarda şüpheli kimseleri haber vermek için davul çalındığını kaydediyor. Sofya ile Niş arasındaki yol hem çok arızalı, hem de ormanları sık olduğu için bilhassa tehlikeliymiş. Padişahın emri mucibince her gittikleri şehirde yanlarına muhafızlar veriliyordu. Bu muhafızlar öbür şehre kadar onlara yoldaşlık ediyor; sonra elçiden, hizmette kusur edip etmediklerini bildiren bir vesika alarak geldikleri yere dönüyorlardı. Ayrıca, yolcu-

At Meydanında bir bayram yeri.
(Yazma nüshası için yazarın kendi yaptığı skeçlerden).

ların yiyecek dahil bütün ihtiyaçlarının parasız temin edilmesi de padişahın emriydi. Fakat Hıristiyanlara yük olmamak için elçi bu hakkını kullanmadı.

Belgrad'a, günde vasatî 21 mil yol alarak, 25 günde ulaştılar. Burada bir hafta kaldılar. Tuna üzerindeki değirmenler yolcularda alâka uyandırdı. Mundy "uzaktan ne kadar hoş görünüyorsa, içleri de o kadar güzel" (72) diyor. Şehir o zamanlar, altmış yetmiş Yahudi gerisi Türk ve Hıristiyan olmak üzere, 2000 hanelikmiş. Hisar içi hep Türkmüş. Mundy şehrin tophanesinde gördüğü 1596, 1598, 1600 tarihli muazzam tunç toplardan hayranlıkla bahsediyor. Bunlar yirmi yıl önce meşhur Kanije muhasarasında Avusturyalılardan alınmıştı. Belgrad'dan sonraki yol çok arızalı araziden geçtiği için çetin oldu. Bu yolu on beş günde alarak Türk topraklarından çıktılar ve Split'te Adriyatik denizine dayandılar. Mundy bundan sonra seyahatnamesinde nasıl gemiyle Venedik'e geçtiklerini; orada bir ay kaldıktan sonra Milano, Torino, Lyon, Orleans, Paris, Calais yoluyla 13 Eylül 1620 günü İngiltere'ye ayak bastıklarını yine tafsilâta girişmeksizin, mübalâğaya da kaçmaksızın anlatır.

Belirtmek lâzımdır ki Mundy eserinde Hıristiyanlık gayretiyle Türklere çatan bir yazar değildir. Yalnız bir kere, Split'ten üç mil mesafede İmparatorluk topraklarından çıkıp Venedik topraklarına girişlerini anlatırken coşuyor: "Bunu (yani hudut taşını) geçer geçmez Hıristiyanlık âlemine girdik, sanki artık yeni bir âlemdeydik. Gördüğümüz fark o derece büyüktü. Hem bu fark yalnız halkta değil, arazide de seçiliyordu. Üç gün önce gördüğümüz yerler hep kayalık çorak ve taşlıktı; vadiler müstesna, ne ekin, ne bir ağaç, ne yeşillik gördüğümüz vardı. Halbuki burası bambaşkaydı. Bundan daha bereketli bir arazi, daha güzel bir manzara insan ne görmüştür, ne tasavvur edebilir. Etrafta bol olan ve hangi toprakta olsa işlemeyi güçleştiren taşlar bile burada, halkın çalışkanlığı sayesinde, işe yarar bir hale getirilmiş: çit yerine duvar olarak kullanılıyor" (85-86). Mundy'nin Osmanlı İmparatorluğu intibaları işte böyle bitiyor.

